

Моя Мама, Галина Сивак, з дому Левковська, народилася 18 вересня 1939 року у Львові. Знаменні вже сама дата і місце народження. В дитинстві, не знати вкотре з незрозумілих мені самій причин розглядаючи Мамин паспорт, я щоразу втуплювала зір у напис «місце народження: Львів, СРСР». Той напис завжди викликав у мене, народженої у Варшаві, якесь неясне відчуття чи то небезпеки, чи то занепокоєння, чи то страху перед невідомим. Сьогодні мені важко сказати, звідки взялося це відчуття: чи виросло з почутих у ранньому дитинстві розповідей, чи виникло щойно в ту хвилину, коли я могла вже збагнути суть розмов про воєнні часи, чи зродилося ще пізніше, коли дата 17 вересня 1939 року почала для мене означати не менше, ніж день 1 вересня 1939 року.

Автори польських шкільних підручників, та й учителі в час мого навчання, ретельно оминали дату советської анексії східних територій Другої Речі Посполитої, натомість зосереджували увагу на вересневій кампанії, героїзмі польських солдатів і звірствах вояків німецьких. Однак, цілком певно, про вторгнення Червоної Армії на східні терени Другої Речі Посполитої я знала ще в початкових класах. Витоки мого знання були в родинній історії, втім, частково також в історії приятельки моєї Мама зі студентського гуртожитку, вчительки англійської мови Зофії Блашик, яка переїхала до Польщі з СРСР 1956 року (контакти з нею перервалися навесні 1969 року, після нашого переїзду в інший район Варшави, так само, зрештою, як і стосунки з іншою Маминою ровесницею, Ганною Гноїнською, що також народилася у Львові і походила з мішаної, польсько-єврейської родини). Набагато пізніше, у третьому класі ліцею, завдяки колезі, онукові Станіслава Свяневича (одного з тих не багатьох офіцерів-резервістів, що вціліли в советському полоні) я дізналася в деталях правду про Катинський злочин. Ми, учні, були такою ж мірою безкомпромісні, якою і нестерпні, влаштовуючи на уроках новітньої історії обструкцію вчителеві — керівнику первинної партійної організації в нашому ліцеї. І потроху нахабніли ми через брак відчутної реакції. Проте наслідки далися взнаки у відповідний — з погляду партійної пильності — момент: характеристика «учениця перебуває під впливом чужоземної ворожої пропаганди» в матуральному свідоцтві (атестаті) могла б назавжди закрити мені шлях до вищої освіти, тим паче, що я обрала гуманітарний напрямок. Однак був початок літа 1980 року...

Вихована в польській культурі та римо-католицькому віросповіданні, Мама з любові до Тата зробила вибір, що передбачав лише клопоти — серйозне охолодження стосунків з матір'ю та далекою родиною. Йдеться про кінець п'ятдесятих, коли родинні зв'язки були набагато міцніші, ніж півстоліття по тому, не кажучи вже про те, що саме вони полегшували виживання в системі постійної загрози та притаманного соціалістичній економіці дефіциту товарів. У дальшій перспективі, себто після створення родини, цієї, за тодішнім визначенням, основної клітини суспільства, Мамин вибір означав приречення себе на приналежність до упослідженої меншини, що в ПНР була під особливим прицілом. Українська меншина, хоч і вийшла з небуття, на яке її прирекла 1947 року ухвала Політбюро про примусове переселення (акція «Вісла»), все ж і надалі перебувала в гіршому становищі, ніж інші польські громадяни. Його можна порівняти лише з тими не багатьма німцями, які ще залишалися в Польщі. Ідеологічний знак рівності, що його влада поставила між цими двома меншинами, зберігався десятками років і став стереотипом (аналогом «поплічників фашизму»). Цей стереотип використовують понині, хоча сьогодні як виняток, а не як правило.

Мамин вибір був нестандартним з будь-якого погляду. У добу творення однопартійної польської держави, у добу войовничих націоналізмів, прихованих під інтернаціоналістичною офіційною риторикою, Мама зробила вибір не на користь закритої тожсамості, властивої цій добі. Вона обрала ідентичність відкриту, тожсамість, налаштовану на залучення, а не вилучення (інклюзивну, не ексклюзивну). Категоричне гасло «хто не з нами, той проти нас», характерне для епохи розвинутого соціалізму, теж було їй далеке, і не лише тому, що вона сама належала до переслідуваних, бо, як відомо, й вони подеколи послуговуються такою самою логікою.

Мама, попри те, що сама опанувала українську мову лише кількома роками раніше, навчала мене української абетки, а каліграфічно виписана її рукою табличка з відповідниками кирилиці та латинки (щоб полегшити мені читання катехізису) висіла над моїм ліжком, немов святий образок. Табличку, виготовлену за словником двох львівських мовознавців — Йодловського і Ташицького, я зберігаю донині, так само, як катехізис, виданий у Перемишлі знаменного 1946 року, саме тоді, коли Греко-Католицьку Церкву советська влада оголосила поза законом, а єпископа Йосафата Коциловського польський Комітет безпеки передав до рук НКВД.

Мамині вказівки щодо польської стилістики були для мене настановчими. Її вимова, з характерним передньоязиковим зубним «л» і гортанним «г», нагадувала передвоєнну. Її орфоепія, старанна дикція, які вона намагалася мені прищепити, могли видатися хизуванням, сповненою вищості позою «панночки з доброго дому». А проте Мама (хоч приналежність до інтелігенції була дуже важливим елементом її ідентичності) ніколи не давала відчутти іншим людям, що їм бракує освіти, дбайливого виховання чи знання етикету. Вимова і манери стали виявом

тої особистої війни, яку Мама оголосила поширеному в ПНР стандартів все робити абияк, по-простацькому («krzywo — prosto, byle ostro!»), але передусім то була любов до рідної мови, що її Мама старалася навчити людей зі свого найближчого і трохи дальшого оточення.

Багато разів я сама себе питала: як так могло статися, що взагалі дійшло до цього одруження? Шекспірів топос міг пояснити індивідуальний вибір, але й Шекспір прирік закоханих на загибель. Цей сюжет не допомагав зрозуміти суспільного явища: як можна подолати настільки величезну національну ворожнечу з обох боків? Це ж не просто родини Монтеккі і Капулетті, що знаходять примирення над могилами юних коханців! Це ж цілком навпаки: ворожі сторони розмежовані міцним «кордоном дружби», а Ромео і Джульєтта живі... Зрештою, є й інший, зовсім не мелодраматичний, а жахливий топос: Гоголів «Тарас Бульба», де головний герой вбиває сина («Я тебе породил, я тебе и убью!»). Вибір, зроблений серцем, сприйнятий оточенням як відступництво, а розправа — як справедлива кара.

Депортованих з-за Бугу поляків депортовані під час акції «Вісла» українці мали за своїх найбільших ворогів, а забужани відповідали своїм українським сусідам не меншою ворожістю, яку підсилювала чинна комуністична влада. Усталенню негативного стереотипу успішно підпомагала комуністична пропаганда, чіпляючи одним учасникам конфлікту налічку «нищого пігмея-реакціонера» лише за зв'язки з польським підпіллям, іншим натомість — наліпку «бандита-бандерівця». Згідно з принципом «поділяй і владарюй» комуністична влада дуже ефективно відвертала увагу від справжніх винуватців нещастя і тих, і інших. Повоєнний психоз страху додатково підсилював взаємну ненависть. Обидві спільноти були по-своєму замкнуті. Щодо забужан це можна легко проілюструвати надзвичайно популярним у Польщі фільмом «Самі свої» (комедія з життя двох селянських родин з-під Вільна, переселених на західні землі, втративши малу батьківщину, вони зберігають свою ідентичність, плекаючи давній конфлікт «за межу»). Українська тема в Польщі становила табу, тому важко знайти аналогічний приклад. Українську тожсамість намагалися приховувати від сусідів, на роботі, у школі, тому прирікали себе на замкненість від чужих, з усіма її соціальними та психологічними наслідками.

Під час навчання у Варшавському університеті Мама опинилася в гурті подібних до неї «репатріантів». Якраз після 1956 року з'явилася «нова хвиля» прибульців з ССРСР. Серед них були не тільки поляки, а й люди інших національностей — громадяни передвоєнної Речі Посполитої: українці, білоруси, євреї. Позбавлені геть усього, часто майже голі та босі, важко травмовані, найчастіше з табірним або й тюремним досвідом, втратою найближчих людей, вони прагнули скористатися з тієї нагоди, яку їм давала відносна свобода в ПНР та мізерна державна стипендія. Їхньою мрією було здобути освіту.

Молоде покоління українців, розпорошених по всій Польщі після акції «Вісла», теж насилу пробивалися до вищої освіти, не лише з огляду на чинні обмеження для примусових переселенців (заборону змінювати місце проживання) чи через брак польського свідоцтва про освіту (українське належало старанно приховати), а також зважаючи на те, що інакшість у суспільстві трактували як ворожість, принаймні як загрозу. Втім, дехто вбачав в освіті та проживанні у великому місті свій єдиний шанс змити тавро акції «Вісла», бо в невеличких містечках чи селах неможливо зберегти анонімність. Тож це покоління вперто прагнуло не просто ствердитися в житті, а вирватися з ситуації, що ганебним обмеженням прав і умов існування нагадувала сибірське заслання. Після 1956 року, коли на хвилі «відлиги» постало Українське суспільно-культурне товариство, українці отримали можливість провадити легальну діяльність, яка, щоправда, наражала на майже обов'язкове проникнення агентів спецслужб. Але відтоді влада більше не переслідувала українців за сам факт підтримання стосунків один з одним. Ті, хто оселився у Варшаві, склали згуртовану і досить цікаву групу молодих інтелігентів. Знаходити українців — тих, хто підпав під акцію «Вісла» (потерпілі її навіть не називали повністю, а лише криптонімом: акція «В»), і тих, хто прибув разом з останньою хвилею «репатріантів» 1956 року, творити нову спільноту з тих, хто вцілів з розтрощеного корабля, — було нелегким завданням. А проте в цьому допомагала загалом сприятлива суспільна атмосфера після припинення сталінського терору.

Галина Левковська
та Євген Сивак
у хорі Йосипа Курочка
при Українському суспільно-
культурному товаристві.
Варшава, 1959 р.